

referring to developments ancient times, auto-tor concentrates on the concept of sphere-activity issue in the measurement of the current.

Keywords: *istoriologichesky method, politics, social phenomenon, the political sphere, social development, political interest, human livelihoods, Sphere pluralism.*

УДК 321.02+323.25]:159.953(477)

Воляннюк Ольга Ярославівна,

*кандидат політичних наук, науковий співробітник
відділу дослідження теоретичних та прикладних проблем
національної пам'яті Українського інституту національної пам'яті*

СТУДІЇ ПАМ'ЯТІ ЯК СКЛАДОВА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Розкрито зміст сучасних студій пам'яті, їх освітній та виховний потенціал. Особливе місце відводиться політичній та громадянській освіті у вихованні демократичної культури пам'яті у суспільстві.

Ключові слова: *студії пам'яті, політична освіта, громадянська освіта, демократична культура пам'яті.*

Сучасне українське суспільство перманентно поглинають політичні дискусії щодо історичних, культурних, мовних розбіжностей. Нерідко ці протиріччя переростають у конфлікти, заповнюючи собою вакуум фахового інтелектуального дискурсу, з одного боку, та брак поінформованості й демократичної зрілості громадян, з іншого. Водночас, починаючи з другої половини ХХ ст., авторитетні, а також маловідомі вчені з різних куточків світу, представляючи різні галузі наук, ведуть мову про «всесвітнє торжество пам'яті», «меморіальний бум», «невідворотну реабілітацію забутого». Сьогодні феномен пам'яті став не лише предметом вивчення різних наук, але й причиною появи нових напрямів соціально-гуманітарного знання (соціологія пам'яті, мнемонічна психологія, феноменологія пам'яті, мнемонічна герменевтика культури, міметика та ін.).

Молода, однак досить перспективна сфера теоретичних і практичних пошуків – «memory studies» (студії пам'яті) – набуває відчутних темпів розвитку та інтегративного характеру у сучасній зарубіжній і вітчизняній соціогуманітаристиці. Про подібну тенденцію в Україні свідчить помітне зростання числа перекладної літератури з теорії спільного пригадування та забуття. Лише за останні роки українською мовою видано праці Р. Козеллека «Часові пласти. Дослідження з теорії історії» (К., 2006), А. Міхніка «Історична політика: російський варіант» (К., 2006), П. Коннертона «Як суспільства пам'ятають» (К., 2009), Й. Рюзена «Нові шляхи історичного мислення» (Львів, 2010), Б. Шацької «Минуле – пам'ять – міт» (Чернівці, 2011), А. Ассман «Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті» (К., 2012), Є. Доманської «Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле» (К., 2012), В. Вжосека «Історія – Культура – Метафора. Постановня неklasичної історіографії» (К., 2012), Д. Вояковського «Ментальні кордони в Європі без кордонів» (К., 2012); колективні монографії «Винайдення традиції» за редакцією Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера (К., 2005), «Європа та її болісні минувшини» за редакцією Ж. Мінка і Л. Неймайер (К., 2009) та ін. Цей бібліографічний фонд суттєво доповнюють окремі, перекладені українською, наукові статті зарубіжних вчених, а також доступна в Україні російськомовна література, присвячена проблемам пам'яті.

Опрацювання реалізованого на Заході наукового доробку сучасних студій пам'яті, а також реалії громадських і політичних конфліктів з приводу інтерпретації минулого засвідчили теоретичну і практичну потребу вивчення закономірностей розвитку пам'яті спільноти в умовах перехідної суспільної динаміки. На сьогодні вчення про пам'ять, як

явище колективне, розвинуте не лише в окремих наукових статтях поважних вітчизняних дослідників (див. наприклад розвідки О. Антонюка, В. Артюха, В. Бебика, В. Вашкевича, І. Гирича, Я. Грицака, С. Єкельчика, О. Іванової, А. Киридон, В. Масненко, Л. Нагорної, М. Рябчука, О. Удада, Ю. Шаповала та ін.). Пам'ять винесена самостійним предметом дослідження деякими авторами дисертаційних робіт, серед яких Л. Стародубцева [11], О. Фостачук [13], В. Жадько [6], Г. Коньшина [7], Ю. Зерній [1]. Поняття «історична/національна/соціальна пам'ять» все частіше з'являється у наукових дослідженнях, що не мають безпосереднього відношення до студій пам'яті, але визнають сам факт існування даного феномену. Політологи, історики, соціологи, культурологи, антропологі, філософи, етнографи, психологи, мово- і літературознавці, кожен у свій спосіб та за власною мотивацією, звертаються до теми збереження і передавання суспільно-значимих смислів.

В умовах нестабільної політичної системи та ціннісно розбалансованого суспільства розмови про громадянську та політичну освіту громадян набувають особливого характеру. Професія учителя належить до тих рідкісних для сучасного українського соціуму, якій переважна більшість громадян довіряє. За даними опитування, проведеного у вересні 2006 р. фахівцями Центру Разумкова, 26,7% респондентів в Україні повністю довіряють учителям; 54,9% скоріше довіряють, ніж ні; 10,3% скоріше не довіряють; і лише 3,5% повністю не довіряють. Для порівняння, у випадку з професією політика ці показники становитимуть відповідно 1,9%; 16,8%; 37,5% та 35,7% [9]. Вищим ступенем довіри, аніж у вчителів, не користується жодна з інших професій.

Досить показово, на наш погляд, що за такого рівня довіри, престиж професії вчителя, викладача вузу, вченого виглядає доволі сумнівним в очах співвітчизників. Про подібне дозволяє судити моніторинг-2012р. Інституту соціології НАН України: дуже високим престиж професії вчителя вважають лише 3,3% опитаних; професії викладача вузу – 14,3%; вченого – 25,2% (для порівняння, престиж професії депутата оцінюють як дуже високий 61,2% респондентів) [12, с.395]. Зворотна дзеркальність відповідей громадян, що подані у двох вищезгаданих соціологічних опитуваннях, насторожує. Очевидною є необхідність заново переосмислити громадські прагнення, державні очікування та реалії суспільно-політичного буття. Не менш важливою, у цьому контексті, є роль учителя та викладача вищої школи, громадська позиція яких цінується у суспільстві.

Як слушно підкреслює О.Бабкіна, провідним лейтмотивом розвитку сучасної політичної та громадянської освіти є положення про те, що викладання політології повинно становити вагомий складову освітніх програм для різних категорій населення, як в межах існуючої державної системи освіти України, так і за її межами. Більше того, перед сучасними науковцями постає завдання сприяти інституціоналізації і теоретико-методологічній систематизації процесу досліджень в галузі політичної дидактики, надати політичній освіті і громадянському вихованню загальнодержавного статусу [2, с.7].

Реконструювання суспільної пам'яті є пріоритетним завданням кваліфікованих фахівців, експертів, істориків, викладачів, які можуть неупереджено оцінити історичні події та персоналії, опираючись на систему певних доказів (документів, артефактів культури, свідчень тощо), методологію об'єктивного наукового дослідження. Науковці здійснюють професійні експертизи, консультації, фахові історичні дослідження, аналізують дискусійні питання щодо історичних подій, розробляють історико-теоретичні концепції, програми розвитку, що в цілому закладає можливості подальшого обґрунтування стратегій у галузі політики пам'яті, суттєво впливає на уявлення громадян про власне минуле.

Проте сьогочасні завдання науки і освіти ускладнюються політичними зловживаннями, маніпуляціями, використанням соціально-гуманітарного знання на користь досягнення сьогочасних політичних результатів. Це стосується не лише історичної науки, але й політології, соціології, філософії та інших галузей сучасної гуманітаристики, котрі вимушені виборювати право на незаангажоване наукове дослідження. Ще М.Драгоманов наголошував

на необхідності розвитку «вільної науки» в Україні, позбавленої будь-яких обмежень щодо творчої діяльності особистості, переслідувань особи за її переконання. Тільки об'єктивна наука, що має замістити віру, може полегшити громадські справи, позитивно вплинути на формування культури громадянськості, як ідеалу вільної спільноти людей. Та при цьому мислитель пророко зауважив: «...це все речі нелегкі й неблизькі» [5, с. 297].

Діяльність навчальних закладів, науково-дослідних інститутів, аналітичних центрів, фондів нерідко обумовлена державним фінансуванням або підтримкою міжнародних організацій чи окремих зацікавлених політичних сил. Громадські діячі й політологи в Україні все частіше звертають увагу на те, що головною проблемою сьогодення є не стільки відсутність повних документальних свідчень про раніше приховані події минулого, скільки неготовність науковців до всебічного аналізу вже наявних матеріалів. Відмітимо й протилежну, здебільшого західну тенденцію боротьби вчених за незалежні дослідження минулого. Зокрема у Франції виник та успішно функціонує рух гуманітаріїв «Свободу історії!», котрі стоять на сторожі права дослідника на висунення наукової гіпотези, альтернативне бачення історичного процесу, відкритий доступ до архівних джерел тощо [14]. Цей досвід може слугувати позитивним прикладом для освітянських й наукових шкіл і громад у суспільствах перехідного типу.

Проведення паралелей між розвитком науки та освіти не є випадковим. Погодимось з О. Бабкіною, яка вважає, що, аналізуючи стан і перспективи розвитку вітчизняної політології, слід особливо наголосити на неперервному зв'язку між науковими пошуками в сфері політичного знання і впровадженнями їх результатів в навчальний процес підготовки молодого покоління політологів робить дещо умовним розподіл політології на вузівську та академічну. Адже більшість політологів в Україні поєднують наукові дослідження з викладацькою діяльністю, написанням підручників, навчальних посібників тощо [2]. Не випадковою є також задана проблематика викладання студій пам'яті в рамках сучасної політичної і громадянської освіти. Було б помилково дискутувати зі студентами щодо спірних питань минулого лише традиційно на заняттях з історії. Сучасні судії пам'яті мають яскраво виражений міждисциплінарний характер та є особливо доречними під час вивчення особливостей політичного життя суспільства, практично у всіх його проявах.

Наприкінці ХХ ст. у вітчизняному науковому просторі відкрито перші дискусійні майданчики з питань спірного минулого і спільної пам'яті про нього, проведені міжнародні конференції, круглі столи, відкриті обговорення. Втім сьогодні, наздоганяючи західні *memory studies*, мова дедалі більше мусить йти про розв'язання ряду складних теоретичних і прикладних питань, пов'язаних з суспільною пам'яттю; про пошук оптимальних канонічних моделей, а також загальноновизнаних, недвозначних, усталених категорій вітчизняних студій пам'яті; про налагодження міждисциплінарних «мостів» у цій сфері дослідження та зрештою визначення її предметного поля. Окремий напрям розвитку *memory studies* в Україні мали б становити розробка та впровадження у навчально-виховний процес (принаймні для студентів вищої школи) відповідних наукових здобутків.

В залежності від ряду обставин важливою передумовою або ж викликом становлення української демократії виступає культура пам'яті, що закономірно постає складовою громадянської культури і культури політичної діяльності, та обумовлена ступенем демократичності суспільства, рівнем вирішення політичних та соціально-економічних проблем, загальним розвитком політичної і духовно-культурної сфери. Сучасне українське суспільство у своїх ностальгійних настроях та песимістичному світосприйнятті реалізує відповідну еклектичну політику пам'яті, перевантажену часто несумісними символами, героями, пам'ятними датами тощо. Поверхові, фрагментовані судження про історію часто є результатом комерціалізації політики пам'яті, коли минуле і спогади про нього не сприймаються як самодостатня цінність суспільства, частина його культури, але як спосіб отримання додаткової вигоди у ході політичного суперництва або ринкових відносин. За

таких обставин особливо актуалізуються освітні перспективи України, можливості навчально-виховного простору у трансформації політичної свідомості громадян.

Громадянській культурі пам'яті, як і політичній культурі в цілому, навчаються. Такий новий підхід, як зауважив К. Байме, став важливою ознакою розвитку політологічних досліджень у другій половині ХХ ст., коли від аналізу успадкованих властивостей, науковці перейшли до вивчення процесів соціальної передачі, передусім політичної соціалізації [3, с.258-259]. Відомо, що окрім сім'ї, приватного оточення, ЗМІ, державних, політичних та громадських організацій, суттєве значення у процесі залучення індивіда до політичного життя суспільства відіграє освіта. Підтвердженням такої думки можуть бути соціологічні зрізи за віковими відмінностями громадян України, неодноразово проведенні Центром Разумкова, Фондом «Демократичні ініціативи», Інститутом соціології НАНУ. Українців різних поколінь відрізняє різна культура пам'яті, до якої їх долучали різні освітні системи.

У розвитку громадянської культури пам'яті в Україні значимим є потенціал навчальних закладів. Очевидною є потреба у виробленні доступного і цікавого для переважаючої більшості молодих людей знання про минуле. У зв'язку з цим, важливо приділяти пильну увагу і роботі з викладацькими кадрами. Як вважає І.Симоненко, не зважаючи на розроблені плани викладання історії України, багато вчителів Східного і Південного регіонів інтерпретують національну історію досить довільно, продовжуючи ретрансляцію усталених радянських міфів, що зводить нанівець зусилля з формування національної ідентичності серед молоді [10, с.58]. Згадані вище новітні перекладені монографії зарубіжних вчених, а також напрацювання вітчизняних науковців у сфері *memory studies* мають слугувати важливою джерельною основою підготовки вчителя до виваженої розмови зі студентами про спільні спогади. З іншого боку, відчутний брак методичної літератури, яка би була присвячена проблемам викладання подібних тем у середній та вищій школі.

Втім йдеться не лише про історичну освіту та її значення в розвитку культури пам'яті громадян в Україні, але й значний потенціал соціально-гуманітарних курсів у середній та вищій школі. Саме в рамках останніх розвивається критичне мислення (вміння розуміти багатозначності, узагальнювати та абстрагуватись, виділяти головне і визначальне) як невід'ємна частина культури пам'яті підростаючого покоління. Такі навчальні дисципліни як «Громадянська освіта», «Україна і я», «Людина і світ», «Краєзнавство» досі залишаються швидше формальними шкільними проектами, аніж потужними навчально-виховними ресурсами у справі розвитку громадянської культури суспільства.

Досі непевною є державна позиція і з питання політичної освіти у вищій школі. Сьогодні при більшості вищих навчальних закладів України працюють кафедри політології, котрі забезпечують викладання дисципліни «Політологія» як нормативної частини циклу навчальних планів бакалаврів усіх спеціальностей, а на базі провідних університетів та академій ведеться підготовка фахівців вищої кваліфікації (бакалаврів, спеціалістів, магістрів) за спеціальністю «політологія». Однак в часі надмірних суспільних очікувань та інерційності політичної системи, громадяни України пережили не одну хвилю спільних розчарувань. Результатом їх стала не лише загальна критика діяльності державної еліти, але й скептичне відношення до базових демократичних принципів, теорій розвитку, концептів модернізації, розроблених в процесі тривалої копіткої роботи вітчизняних політологів. Ці, на перший погляд, «абстрактні» теоретичні конструкти мало прижилися у суспільній свідомості, та здебільшого були витіснені короткочасними, вузько прагматичними орієнтаціями громадян. Помітною є загальна тенденція падіння в очах громадськості авторитету сучасного соціально-гуманітарного знання. Сьогодні лише 29,3% населення України відчуває брак сучасних політичних знань, інша чверть (25,1%) взагалі не цікавиться ними; трохи менша кількість людей (20,2%), що вважають себе достатньо обізнаними у цій галузі, решта не змогла дати чіткої відповіді на запитання [12, с. 587].

Погодимось з думкою В.Дем'яненко про те, що сьогоднішнім студентам і викладачам вузів, учителям шкіл довелося жити і працювати у виключно складний період розвитку

нашого суспільства, який характеризується тотальним руйнуванням попередньої радянської системи, невдалими спробами реформування, пошуком ідеї, здатної об'єднати українське суспільство. У вітчизняній загальній і вищій освіті так чи інакше присутні переписування історії та ідеологізація гуманітарних наук. Історія, суспільно-гуманітарні дисципліни, право, економіка, іноземні мови безпосередньо формують ідеологічну основу молодій людині. Тому політизація, перетворення гуманітарної освіти в інструмент політичної боротьби недопустиме. Трактатування вітчизняної та світової історії не може змінюватися зі зміною президента чи міністра освіти, не може і не повинне залежати від особистих смаків, комплексів і фобій будь-якої посадової особи, підкреслює дослідниця [4].

Викладання політології повинно становити вагому складову освітніх програм для різних категорій населення, як в рамках існуючої державної системи освіти України, так і за її межами. Перед науково-педагогічною громадою сьогодні постають нелегкі завдання сприяти інституціоналізації і теоретико-методологічній систематизації процесу досліджень в галузі політичної дидактики, надати політичній освіті і громадянському вихованню загальнодержавного статусу. Подібні напрямки розвитку політології співзвучні вимогам демократизації політичного життя, що безпосередньо залежать від необхідних заходів піднесення політичних свідомості і компетентності громадян. За умови низького рівня політичної поінформованості недостатньою є саме політична компетентність населення, відмічає Л.Нагорна, страждає на необізнаність масова політична свідомість, а отже й відсутня належна для демократичного політичного розвитку політична довіра у суспільстві [8, с.189]. Досягнення довіри між суб'єктами та об'єктами влади, повернення довіри людей одне до одного, створення комфортного мінімуму для налагодження нормального громадсько-політичного життя є також невід'ємною частиною розвитку діалогічної культури спілкування стосовно спільної пам'яті.

Перспективними видаються подальші політологічні пошуки, спрямовані на розвиток категоріальних, теоретичних, методологічних основ суспільно-політичного знання, які б дозволяли враховувати усю багатоманітність явищ політичного життя, вчасно реагувати на його динаміку, розробляти суспільно корисні концепції політичного розвитку, прогнозувати імовірні варіанти майбутнього поступу. Вчення про суспільну пам'ять до певної міри конкретизує численні наукові здобутки вітчизняної політології, розширює можливості сучасних теорій демократизації, громадянського суспільства, активістської політичної культури, політичної ідентичності, людського виміру політики. Розвиток наукових, громадських, державних прагнень до спільного прочитання минулого закладає значний потенціал для відновлення демократичних політичних цінностей у суспільстві, що трансформується. Розробка навчальних програм з проблем суспільної пам'яті, включення відповідних тематичних блоків до вже існуючих дисциплін навчального плану підготовки бакалаврів та магістрів спеціальності «політологія», впровадження викладання студій пам'яті для студентів усіх спеціальностей вищих навчальних закладів вважаємо перспективним напрямком подальшої роботи вітчизняних науковців та освітян.

Література:

1. Зерній Ю.О. Державна політика пам'яті як чинник утвердження української національної ідентичності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.05 «Етнополітологія та етнодержавознавство» / Ю.О. Зерній. – К., 2009. – 20 с.
2. Бабкіна О.В. Розвиток політології як науки та навчальної дисципліни: досвід національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова / О.В. Бабкіна // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова [Відп. ред. О.В. Бабкіна]. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2012. – Випуск 7. – С. 5–9.
3. Байме К. Політичні теорії сучасності / Клаус фон Байме [Пер. з нім. М.Кутаєвої та

М.Бойченко]. – К.: Стилос, 2008. – 396 с. – (Сучасна гуманітарна бібліотека).

4. Дем'яненко В. М. Ідеологізація історії та історичної освіти / В.М. Дем'яненко // Сучасна наука в мережі Інтернет: Матеріали восьмої Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/kandidat-politichnih-nauk-demyanenko-vm-ideologizatsiya-istoriyi-ta-istorichnoyi-osviti/>

5. Драгоманов М. Вибране. «... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні» / М. Драгоманов. – К.: Либідь, 1991. – 686 с.

6. Жадько В.О. Історична пам'ять у системі духовного світу особистості сучасного українського соціуму (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / В.О. Жадько. – К., 2007. – 33 с.

7. Коньшина Г.Є. Трансформація соціальної пам'яті в інформаційному суспільстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03. «Соціальна філософія та філософія історії» / Г.Є. Коньшина. – Харків, 2007. – 17 с.

8. Нагорна Л.П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Л.П.Нагорна. – К.: Стилос, 1998. – 278 с.

9. Наскільки Ви довіряєте представникам наступних професій? [Соціологічне опитування] // Офіційний сайт Центру Разумкова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=254

10. Симоненко І.М. Особливості структури історичної пам'яті українського народу та шляхи формування національного історичного нарративу / І.М. Симоненко // Стратегічні пріоритети. – 2009. – №1(10). – С. 51 – 61.

11. Стародубцева Л.В. Память и забвение в истории идей: мнемоническая герменевтика культуры: дис. на соискание науч. степени д-ра филос. наук: спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / Л.В. Стародубцева – Х., 2003. – 477 с.

12. Українське суспільство 1992-2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2012. – 660 с.

13. Фостачук О.О. Соціальна пам'ять як соціокультурний феномен: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціолог. наук: спец. 22.00.04. «Спеціальні та галузеві соціології» / О.О. Фостачук. – Харків, 2005. – 19 с.

14. The association «Liberté pour l'Histoire» («Freedom for History») // Site officiel [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lph-asso.fr/>

Волянчук О.Я. Студии памяти как составляющая гражданского и политического образования в современной Украине

Раскрыто содержание современных студий памяти, их образовательный и воспитательный потенциал. Подчеркивается значение политического и гражданского образования и воспитания для возвращения демократической культуры памяти в обществе.

Ключевые слова: *студии памяти, политическое образование, гражданское образование, демократическая культура памяти.*

Volianyuk O. Memory studies as a part of the civic and political education in the modern Ukraine

Contents of modern memory studies, their educational and pedagogical potential disclosed. Political and civic education in nurturing a democratic culture of memory in society is given a special place.

Keywords: *memory studies, political education, civic education, democratic culture of memory.*